

RAZŠIRJENOST PROTESTANTIZMA MED SOCIALNIMI PLASTMI NA KRANJSKEM

Kranjska je bila v šestnajstem stoletju ena izmed notranjeavstrijskih dežel pod oblastjo Habsburžanov. Ozemeljsko in politično se je dokončno izoblikovala v štirinajstem in v prvi polovici petnajstega stoletja. Na severu je mejila z deželo Koroško. Meja je potekala v glavnem po črti današnje državne meje med Avstrijo in Jugoslavijo. Na vzhodu je mejila z deželo Štajersko, na zahodu pa z Goriško. Na severozahodu je njena deželna meja šegala preko današnje jugoslovansko-italijanske državne meje tako, da je vključevala še Belo peč, ki spada danes pod Italijo. Na jugu je mejila Kranjska s Hrvaško, vendar je obsegala še pazinsko knežijo, ki spada danes pod republiko Hrvaško. Na tem področju je šegala Kranjska do Jadranskega morja, na kopnem pa je direktno mejila z Beneško republiko.

Deželni knezi na Kranjskem so bili Habsburžani. V procesu formiranja Kranjske v deželo so imeli pomembno vlogo. Imeli so najvišjo politično oblast in so tudi bistveno pripomogli k njenemu ozemeljskemu širjenju. Habsburžani so bili tudi pomembni zemljiški gospodje, saj so imeli v svojih rokah deželnoknežja posestva, ki so zajemala velik del dežele. Pod njihovo neposredno oblastjo je bila večina trgov na Kranjskem in vsa mesta razen Škofje Loke, ki je bila pod oblastjo freisinškega škofa. Pomembna je bila njihova vloga v cerkvi. Ob številnih privilegijih, ki so si jih Habsburžani glede cerkvenih zadev pridobili že v petnajstem stoletju, so imeli še patronat nad številnimi cerkvenimi ustanovami na Kranjskem. Lastnina deželnega kneza so bila deželska sodišča in kot deželni knezi so imeli Habsburžani javno oblast nad deželnim plemstvom. Deželni knez ni nikdar prebival na Kranjskem. Kot upravitelj komorne posesti je deloval kranjski vicedom. Vicedom je bil praviloma plemič, ki je užival posebno vladarjevo zaupanje. Deželnoknežeje premoženje, ki ga je upravljal, je vsebovalo tudi velik del javne oblasti v deželi.² V šestnajstem stoletju se je na Kranjskem že ustalila dualistična stanovska ustava s stalnim aparatom deželnega zbora.³ V času reformacije je bil kranjski deželni zbor sestavljen iz maloštevilnih prelatov, gospodov in zastopnikov mest, številnejše pa je bilo v njem nižje plemstvo.⁴

Cerkev na Kranjskem

V večini del, ki obravnavajo reformacijo na Kranjskem, so obširno prikazane napake, nepravilnosti in nerednosti pri takratni duhovščini, ki jo v glavnem enačijo s cerkvijo. »Vse te razmere v cerkvi in njeno veliko bogastvo, zlasti ogromna zemljiška posest, so pri vseh razredih naše družbe povzročile velik odpor«, povzema Ferdo Gestrin v razpravi o družbenih razredih in reformaciji na Slovenskem.⁵ Če gledamo cerkev na Kranjskem v šestnajstem stoletju z organizacijskega stališča, bi lahko rekli, da je bila čreda brez pastirja. V njej so imele svetne oblasti veliko večji pomen in moč kot cerkvene. Zato je v času reformacije težko deliti cerkev na Kranjskem na duhovniško cerkev in recimo, laiško, ki bi se prvi upirala. Tudi laiki so v tem času imeli v cerkvi pomembno vlogo.

¹ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 249.

² S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 208.

³ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 309.

⁴ S. Vilfan, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo. V: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana 1986, str. 10.

⁵ F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija. V: Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 310; primerjaj še: Zgodovina narodov Jugoslavije II, Ljubljana 1959, str. 310.

Večina ozemlja Kranjske je v cerkvenem oziru spadala v oglejski patriarhat. Oglejski patriarhi, ki so imeli svoj sedež na beneškem ozemlju in ki so tudi sicer bili v političnih sporih s Habsburžani, so svojo cerkveno oblast na Kranjskem komaj izvrševali. Nasprotno pa si je že cesar Friderik III. pridobil sredi petnajstega stoletja pomembno vlogo pri odločanju v cerkvenih zadevah. Pridobil si je veliko število patronatov nad župnijami. Leta 1461 je dosegel ustanovitev ljubljanske škofije, z njo pa tudi patronat nad škofijo, proštijo in stolno dekanijo. Sam je imel pravico imenovati devet od desetih kanonikov, le enega je lahko imenoval ljubljanski škof. Friderik III. je škofa in kanonike obdaril s številnimi privilegiji v cerkvenih zadevah in finančnih obveznostih do mesta Ljubljane, kar je vzbujalo nejevoljo pri oglejskem patriarhu in ljubljanskih meščanih. Ustanovitev ljubljanske škofije je tudi sicer naletela na odpor oglejskega patriarha in beneške republike. Papež je na zahtevo cesarja Friderika III. šele naknadno odvezel oglejskemu patriarhu vso sodno oblast nad ljubljanskim škofom, kapituljem in ljubljansko škofijo. Papež Pij II. je leta 1460 potrdil cesarju Frideriku pravico do vizitacij samostanov na Kranjskem in pravico, da sme samostane odpraviti ter njihovo premoženje uporabiti v druge cerkvene namene, kar je storil ob ustanovitvi ljubljanske škofije z gornjegrajskim samostanom.⁶

V cerkvenem življenju v tistem času za Kranjsko ustanovitev ljubljanske škofije ni pomenila veliko. Na Kranjskem je obsegala le 10 župnij, štiri na Štajerskem ter dve na Koroškem. Župnije na Kranjskem so ji bile podeljene na tako nejasen način, da je bilo mogoče listine razlagati tudi tako, da so bile le tri župnije dodeljene škofiji kot taki, vse ostale pa so ji bile skupno z Gornjim gradom dodeljene le za vzdrževanje dostojanstvenikov nove škofije.⁷ Zaradi teh nejasnosti je pogosto prihajalo do sporov med ljubljansko škofijo in oglejskim patriarhatom.

V oglejskem delu patriarhata je bila Kranjska razdeljena v gorenjski in dolenski arhidiakonot. Manjši del ozemlja Kranjske je spadal v tržaško škofijo, Istra pa v puljsko škofijo.^{7a} Pravico nastavljanja duhovnikov na Kranjskem je imel v veliko primerih cesar ali deželni knez, v ostalih pa samostani, zemljiški gospodje in v mestih mestni sveti. Oglejskemu patriarhu je preostajalo le kanonično vmeščanje, ki pa so ga v veliko primerih enostavno zaobšli. Niti podrejeni cerkveni organi niso hoteli vedno priznavati patriarhove oblasti. Briksenški škof je že leta 1458 proglasil svoja posestva na Kranjskem za neodvisna, za njim še nemški viteški red na Kranjskem; svojo oblast pa je moral oglejski patriarh večkrat braniti tudi proti ribniškemu arhidiakonu.⁸

Na Kranjskem ni bilo nobene šole za vzgojo duhovnikov. Le redki so imeli priložnost in možnost oditi študirat na katero tujih univerz. Samostani so vzgajali in šolali naraščaj sami. Ostale duhovnike so učili in vzgajali največkrat kar župniki doma, arhidiakoni pa so jim izdajali priporočila za posvečenje. V takšnih razmerah ni bila neizobraženost duhovščine nič nenavadnega. Ne smemo misliti, da se oglejski patriarh tega ni zavedal. Leta 1564 je pisal Juriju Grafu, dolenskem arhidiakonu, da izdaja odlok, po katerem morajo priti vsi, ki niso kanonično vmeščeni, k njemu z listinami o imenovanju ali cesarjevo prezentacijo, kjer jih bo, če bo spoznal, da so nravni in po izobrazbi sposobni za duhovniško službo, sprejel vanjo. »Naročam ti, da uporabljaš vso previdnost, skrb in trud, da bodo katoliški, pobožni, učeni pastirji postavljeni na čelo naši čredi in da ne bomo s svojo brezbriznostjo zakrivilili njene pogube.«⁹ 1565. leta toži akvilejski vikar Maracca patriarhu, da imajo duhovniki večji del župnije brez vmeščanja in ni nobenega sredstva, da bi jih prisilili

⁶ J. Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju*, Ljubljana 1908, str. 47.

⁷ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965, str. 414.

^{7a} Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, Ljubljana 1933, zemljevid: *Cerkvena razdelitev slovenske zemlje v srednjem veku*.

⁸ J. Gruden, n. d., str. 72.

⁹ J. Gruden, *Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem*, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVII, 1907, str. 5.

priti v Oglej. Zaradi tega ni mogel niti poklicati niti kaznovati župnika v Beljaku, ki se je v cerkvi javno poročil.¹⁰

Reformacija na Kranjskem

Reformacijsko gibanje, protestantizem in protireformacija so tudi na Kranjskem vtisnili neizbrisen pečat verskemu, družbenemu in političnemu dogajanju, delovanju in čutenju, v dobi od prvih omemb protestantizma (lutrovstva) na Kranjskem v začetku dvajsetih let 16. stoletja do zloma protestantizma in izгона poslednjih protestantov ter dokončne zmage protireformacije v začetku 17. stoletja. Z vso upravičenostjo moremo ta čas tudi na Kranjskem imenovati kot konfesionalno obdobje in obdobje verskih bojev. Vendar pa ti verski boji nikakor ne pomenijo le verskega boja med posameznimi verskimi smermi. Segli so veliko širše v družbeno, politično in kulturno dogajanje in življenje dežele. V njih se je skrivala želja po reformi in spremembah, vendar z vizijo vrnitve starega reda in starih pravic. Pri tem se noben razred ali sloj ni bil pripravljen odpovedati že doseženemu.

Duhovno ozračje na Kranjskem so razgibale reformacijske ideje, ki so se razširile sem iz Nemčije in Švice. Razširjali so jih posamezniki, ki so od tam prihajali, Kranjci pa so se z njimi seznanjali tudi s protestantskimi knjigami. Po prvih omenbah luteranstva na Kranjskem sodeč, se je luteranskih idej oprijela prva duhovščina.¹¹ O njih je razpravljala v takrat običajnih krožkih, kot je bil na primer Bonomov v Trstu, in jih kmalu začela oznanjati tudi s prižnic: V Bonomovem krožku je na primer nekaj časa sodeloval tudi Primož Trubar. V teh krožkih so prebirali Sveto pismo in o njem razpravljali. Kmalu se je temu pridružilo še prejemanje obhajila pod obema podobama in poroka duhovnikov, kar je ostalo na Kranjskem na meji med prepovedanim in toleriranim tudi v času, ko se je za dovolitev obojega zavzemal sam cesar Ferdinand. Na kakšen odmev so naletele te ideje pri širšem občinstvu, nam danes ni znano. Vemo le, da so naletele te ideje na ugoden odmev pri nekaterih meščanih v Ljubljani. Vsekakor je že zgodaj v dvajsetih letih prejela tudi Kranjska Ferdinandove mandate s prepovedmi razširjanja lutrovskih knjig, lutrovstva in drugih sekt. Vse to je odrinil na področje krivoverstva.¹² Protestantske ideje so se od časa, ko so se pojavile na Kranjskem, neprestano širile in jih tudi vedno novi Ferdinandovi mandati niso uspeli ne zadušiti in ne odpraviti. S tem pa so bili na Kranjskem ustvarjeni temelji za reformacijo in protireformacijo, ki sta živeli najprej več kot trideset let včasih skoraj nerazspoznavno prepleteni med seboj v zahtevi po prenovi in uvajanju novega ali ohrambi že doseženega. Vidneje sta se začeli ločevati v šestdesetih letih šestnajstega stoletja. Od začetka sedemdesetih let je že prihajalo do vedno ostrejših nasprotij; dokler ni ob koncu šestnajstega in v začetku sedemnajstega stoletja protestantizem dokončno podlegel protireformaciji. Takšnega konca pa ni pogojeval razvoj znotraj obeh gibanj ali bolje, znotraj obeh cerkva na Kranjskem. Pomembnejšo vlogo so imeli faktorji, ki so imeli glavino moči zunaj dežele Kranjske. Med političnimi je bil gotovo deželni knez, predvsem nadvojvoda Karel, ki je ostal zvest katoliški cerkvi in ki je z nastopom vlade 1564. leta začel uspešno uvajati novo organizacijo vlade v svojih deželah. Kot začetna in pomembna nosilca protireformacije na Kranjskem sta nastopila še freišinški in briksenški škof, ki sta bila na Kranjskem predvsem zemljiška gospoda, centre svoje politične in duhovne moči pa sta imela prav tako zunaj kranjske dežele.

Ko so se reformacijske ideje začele širiti na Kranjskem, je doživljala ta globoko gospodarsko, družbeno in duhovno krizo. Izpostavljena je bila neprestanim turškim

¹⁰ Isti, n. d., str. 10.

¹¹ Duhovniki se v zvezi z luteranstvom omenjajo že v letih 1521 (P. Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979, str. 85), 1526 (podatek iz HKA Dunaj, v Kartoteki dr. B. Otorepca, Zgodovinski inštitut M. Kosa, ZRC SAZU).

¹² A. Dimitz, Geschichte Krains II, str. 196.

vpadom, po katerih je ostajala izropana in opustošena s številnimi človeškimi žrtvami. Ob tej neposredni škodi je bil deželni zbor prisiljen dovoljevati deželnemu knezu nove davke na račun obrambe, medtem ko je dežela v resnični nevarnosti ostajala prepuščena sama sebi. Vendar tudi povečani davki deželnemu knezu niso zadostovali, temveč je posegal celo po skrajnih sredstvih, tudi po cerkvenem premoženju. Leta 1526 je dal na Kranjskem pobrati vse cerkvene dragocenosti v obrambne namene proti Turkom.¹³ Pa tudi to ni pomagalo. Že leta 1528 so bili ponovno nekateri plemiči, stiški opat in kmeti sami v obrambi proti Turkom. Poseg po cerkvenih dragocenostih, s katerimi je ljudstvo imelo stik pri obredih, pri njem gotovo ni mogel naleteti na razumevanje in odobravanje, kakor ni naletel ne pri plemstvu in ne pri duhovščini. Kakor morda že dolgo ne, je bil v teh težkih časih potreben ljudstvu in vsej družbi kdo, ki bi mu razložil pomen vseh teh dejanj in kazal pot iz krize. V takratnem družbenem ustroju je bila to naloga duhovščine. Tega pa povprečen duhovnik na Kranjskem takrat ni bil niti voljan niti zmožen opravljati. Mi mu danes štejemo to v zlo, kot so mu šteli mnogi že takrat. Toda duhovnik na Kranjskem takrat za to ni bil niti izobražen, največkrat pa je bil tudi nastavljen le za to, da bi opravljal zaobljubljene maše in pobožnosti, ne pa tudi za pastoralno delo, kot bi danes temu rekli. Tako kot ostale je družbena kriza zajela tudi njega. Prav tako kot večini podložnikov je bila tudi njemu glavna skrb, kako bo plačeval davke in preskrbel družino, ki si jo je v največ primerih ustvaril. Ostajal je brez duhovnega središča, iz katerega bi lahko črpal moč, s katero bi se bil zmožen dvigniti nad povprečje. Ostajal je tudi brez zunanje cerkvene zaščite, saj je bil za večino kranjske duhovščine škof oglejski patriarh, ki ni smel stopiti na avstrijsko ozemlje. In četudi bi prišel, se kranjski duhovnik pohvale od njega ni mogel nadejati. Večji občutek varnosti in zaščite so svojim duhovnikom lahko nudili le samostani. Vendar kriza tudi njim ni prizanašala. Izpostavljeni so bili prav tako turškim vpadom, deželni knez pa je jemale pri njih posojila, ki jih največkrat ni vračal. V denarnih stiskah so bili samostani prisiljeni dajati posestva skupaj s podložniki v najem svetnim gospodom, ki so bili očitno spretnejši in učinkovitejši pri pobiranju davkov.¹⁴ Ob težkem materialnem stanju je v samostanih padla tudi redovna disciplina in marsikateri samostan je ostal skoraj prazen. Izmed cerkvenih posestev, tako se zdi, sta še najboljše gospodarili freisinško in briksenško gospostvo, ki sta imeli sedeža zunaj dežele, čeprav se je tudi briksenški škof nekaj časa ukvarjal z mislijo, da bi posestva na Kranjskem zaradi oddaljenosti in premajhne donosnosti prodal.¹⁵

Prav tako, kot sta si bila po svojem bednem položaju dokaj blizu duhovnik in podložnik, se je na drugi strani višja duhovščina približevala standardu in pomenu plemstva. Vendar število tega sloja duhovščine na Kranjskem ni bilo izredno veliko. V ta sloj moremo šteti ljubljanskega škofa, ki so mu dajale različne politične funkcije v državni službi veliko večji pomen kot sama služba ljubljanskega škofa. Sem so spadali še ljubljanski in novomeški prošt, stiški in kostanjeviški opat, priorja kartuzijanskih samostanov Pleterij in Bistre in morda še kakšen kanonik. Politična vloga te duhovščine v deželnem zboru je bila sorazmerno majhna. Neprimerneje večja je bila vloga posameznikov iz tega stanu, ko jih je deželni knez ali cesar uporabljal kot svoje komisarje. Tako je na primer kralj Ferdinand imenoval ljubljanskega škofa Ravbarja 1526. leta za komisarja v deželnem zboru, ko bi naj deželni zbor pristal na Ferdinandovo zahtevo, da se poberejo cerkvene dragocenosti in cerkveni denar iz pušic za obrambo proti Turkom. Ker se škof Ravbar zasedanja deželnega zbora ni udeležil, je bil na njegovo mesto imenovan salzburški kanonik Lamberg. Stiški opat je bil komisar, ko so te dragocenosti pobirali.¹⁶ Prelatje so se

¹³ A. Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko V. 1895, str. 20.

¹⁴ J. Mlinarič, Kartuzija Pleterje 1403–1595, Ljubljana 1982, str. 185.

¹⁵ J. Wallner, Herbard von Auersperg und die Veldeser Herrschaft. Mittheilungen des Musealvereins für Krain II 1889, str. 170.

¹⁶ A. Koblar, n. d., str. 24–25.

našli večkrat v bojnih vrstah proti Turkom, marsikje pa so opravljali funkcije zemljiških gospodov na cerkveni zemlji. Plemiči in mesta so imeli marsikje, prezentacijsko pravico v župnijah, kaplanijah in vikarijatih ter pomembno besedo pri urejanju cerkvenih zadev. Ljubljanska škofa Ravbar in Kacijanar sta bila sama iz plemiških vrst. To le kot primer; kako sta bili svetna in cerkvena oblast prepleteni med seboj.

Cerprav plemstvo na Kranjskem ni bilo med prvimi znanilci reformacije in protestantizma, se jima je vendar kmalu odzvalo in postalo sčasoma njun glavni nosilec. Plemstvo si je zagotovilo v protestantskem gibanju na Kranjskem vodilno vlogo in je v njem tudi najdalj časa vztrajalo. Zaradi svojih političnih funkcij je bilo plemstvo v najtesnejšem stiku s celotnim reformacijskim gibanjem v nemški državi in z reformacijskimi zahtevami v habsburških dednih deželah. Reformacijske ideje in protestantizem je tudi kranjsko plemstvo sprejelo kot najučinkovitejše sredstvo za izhod iz krize v domači deželi. Že v začetku tridesetih let se je v kranjskem deželnem zboru pojavila zahteva po pridiganju čistega evangelija. Vendar zaradi nje plemstvo v tem času še ni prišlo v konflikt z ljubljanskim škofom, ki je sam dopuščal obhajilo pod obema podobama. Do začetka šestdesetih let prav tako vidimo, da deželna oblast, ki jo je predstavljalo predvsem plemstvo kot nadvojvodova izvršilna oblast v deželi nikakor ni tako strogo izvajala njegovih protinovoverskih dekretov, kot so bili nanjo naslovljeni. Prav tako pa tudi ni resno izvajala pobud, ki jih je nadvojvoda Ferdinand, kasnejši cesar, naslavljal nanjo za cerkveno obnovo.

Plemstvo, ki je v glavnem izvajalo upravo v deželi, varovalo deželne pravice in vodilo obrambo proti Turkom ter izvajalo pobiranje davkov, kot jih je bilo v deželnem zboru prisiljeno odobravati, je vladarju tudi poročalo o problemih, ki so se zdeli najbolj pereči in za katere se je zdelo, da oviralno vplivajo na pobiranje davkov. K tem problemom so kmalu začeli prištevati tudi verske zadeve. Najobširnejše področje korespondence med deželnim zborom in deželnim knezom je predstavljalo vprašanje finančnih prispevkov dežele deželnemu knezu za obrambo proti Turkom. Veliko odločitev deželnega kneza je bilo, s katerimi se plemstvo ni strinjalo, o katerih ga je spraševalo in mu stavilo svoje predloge. Na Ferdinandovo namero na primer, da poviša mitnine na Kranjskem, stanovi v deželnem zboru odgovarjajo, da bo to prizadela predvsem domače, že itak z davki preobloženo prebivalstvo. Namesto tega predlagajo, da deželni knez poskrbi za obnovo ceste preko Jezerskega, ki bo pritegnila več tujega prometa v deželo, s čimer se bodo tudi mitninski dohodki neprimerno bolj povečali.¹⁷ Pri občevarju med deželnim knezom in stanovi so v tem času običajna še pogajanja, pri čemer obe strani pazita, da zadev ne prenapenjata. Kolikor so deželni stanovi davkov odobrili, jih je bilo potrebno od podložnikov tudi pobrati. Tem pa tudi ni bilo mogoče vzeti več, kot so imeli ali pridelali. Z novimi protestantskimi idejami se je zdelo, da bo mogoče vzbuditi večjo družbeno discipliniranost in večjo delavnost pri podložnikih. V začetku petdesetih let so deželni stanovi prosili deželnega kneza za policijski red, ki bi prepovedoval romanja, pijančevanje, zapravljivost, razkošje in drugo in ki bi dajal deželnim oblastem pravno podlago pri odpravljanju nerednosti, ki so, kot so sami poudarjali, škodile gospodarstvu v deželi. Kot križca za vse te nerednosti so označili duhovščino, ki zanemarja pridiganje in oznanjevanje čistega evangelija.¹⁸ Tem težnjam so se tudi zelo približale pridige novim idejam naklonjenih duhovnikov. Pridige reformatorjev, če pomislimo le na Primoža Trubarja, so tudi šibale v veliki meri ljudske nerednosti, romanja ter druge pobožnosti, ki jih je ljudstvo opravljalo, da si s tem prisluži nebesa. Po mnenju teh pridigarjev pa so bile to predvsem priložnosti za nove nerednosti, torej za greh.¹⁹

¹⁷ Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, HKA, Landtagsakten 1538, Krain, fol. 324.

¹⁸ A. Dimitz, Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540—1634, Mitteilungen des historischen Vereins für Krain, 1867, str. 45.

¹⁹ M. Rupel, Primož Trubar, Ljubljana 1962, str. 37.

Pred potrebo izboljšanja cerkvenih razmer tudi kralj Ferdinand ni zatiskal oči. Protestantizma kot se je razvil v Nemčiji, v svojih deželah ni bil pripravljen dopustiti. Na pritožbe kranjskih deželnih stanov glede cerkvenih razmer je odgovarjal, da je zanje v veliki meri krivo plemstvo samo, ker pušča številne fare nezasedene in od njih pobira le dohodke. Od stanov je v začetku petdesetih let zahteval ustanovitev kolegija na Dunaju, ki bi omogočal 50—60 kranjskim dijakom študij za duhovniški poklic. Vendar denarja niso bili voljni dovoliti ne svetni ne duhovni gospodje.²⁰ Prav tako ne vemo za sadove, ki bi jih rodila istočasna Ferdinandova zahteva po obnovi šol v mestih in trgih.

Med zahtevami plemstva je zavzemala pomembno mesto še zahteva po delitvi obhajila pod obema podobama. Ta zahteva je ostajala na Kranjskem nekaj mejnik med katoličani in protestanti ali prištevanja nekoga k protestantom tudi v času, ko je bilo prejemanje obhajila pod obema podobama dovoljeno s strani cesarja Ferdinanda.²¹ Proti prejemanju obhajila pod obema podobama je pridigal škof Urban Tekstor v Kranju 1555. leta, ko je zaradi tega dolžil plemstvo krivoverstva.²² Med drugim pomeni dejavnost škofa Tekstorja prvi protireformacijski poskus na Kranjskem. Njegova posledica je bil tudi odhod Primoža Trubarja na Nemško. Sicer pa je za trideseta in štirideseta leta značilno še sodelovanje med prelati in svetnimi stanovi v deželnem zboru. Na njihovo sporazumno postopanje nam kaže tudi poročilo Ferdinandu iz deželnega zbora v Ljubljani 1536. leta, v katerem stanovi izražajo obžalovanje, ker jim je Ferdinand zagrozil, da bo v bodoče v deželnem zboru ločil prelate od ostalih stanov, če se ne bodo vzdržali razprav o verskih zadevah.²³

O reformacijskih idejah pri meščanstvu do začetka šestdesetih let ne vemo veliko. Krog protestantskega krožka, ki se omenja v Ljubljani 1527. leta, je obstajal naprej. Iz tega krožka je izšel prvi protestantski svet v Ljubljani, ki je deloval verjetno že pred letom 1560. V ostalih mestih na Kranjskem se protestantizem v tem času le posamično omenja. Prav tako malo vemo o odnevu reformacijskih idej in protestantizma med kmečkim prebivalstvom. O reformacijskih idejah je slišalo predvsem v pridigah reformaciji naklonjenih duhovnikov. Seznanjanje z reformacijskimi idejami na ta način pa je bilo največkrat povezano tudi s šibanjem ljudskih napak in pobožnosti s strani reformacijskih pridigarjev. Takšnih pridig ljudstvo ni vedno ugodno sprejemalo. Usodo tega je čutil tudi sam Trubar, ko je s svojimi pridigami naletel na gluha ušesa ali celo na odklanjanje pri razlaganju novih nazorov proti romanjem, zidanju cerkva in odpravi praznikov. Podložnik je namreč ravno še v tem času izražal svojo bogaboječnost in bogupredanost z zidanjem novih cerkva, s čimer se je nekaj zamude morda, skoraj enakovredno postavil na stran mnogo bogatejšemu plemstvu in meščanstvu. Podobno je bilo tudi z romanji, saj je tu še najlažje izrabljala »svobodo« gibanja na večje razdalje. Nerednosti ob tem, kot so jih šibali pridigarji in kot jih navajajo stanovi, gotovo ni manjkalo. Takšna miselnost in verska dejavnost gotovo ni več odgovarjala nazorom in potrebam plemstva, ki je bilo usmerjeno v pobiranje sredstev za obrambo proti Turkom. Procesije in romanja je na primer takoj odpravil grof Auersperg, ko je reformiral župnijo Škocijan pri Turjaku.

Leto 1560 pomeni pomembno prelomnico v reformacijskem gibanju na Kranjskem. S tem letom lahko začnemo z gotovostjo govoriti o protestantski cerkvi na Kranjskem. Dotlej je potekalo reformacijsko gibanje nekontrolirano in idejno neenotno, od tod naprej pa organizirano. Plemstvo, ki si je v preteklih letih že zagotovilo vodstvo v reformacijskem gibanju, je poklicalo tega leta Primoža Trubarja kot pridigarja v Ljubljano. Na to vabilo Trubar odgovarja v pismu kranjskemu stanovskemu odboru 25. julija 1560.²⁴ »Blagorodni, plemeniti, vrli, častiti, preudarni

²⁰ A. Dimitz, Urkunden, str. 44—45.

²¹ Th. Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 308.

²² A. Dimitz, Geschichte Krains II, str. 224.

²³ HKA, Landtagsakten 1536, Krain.

²⁴ J. Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, Ljubljana 1986, str. 72.

in modri, milostljivi in nadvse dobrohotni, zaupni, dragi gospodje. Vašim milostim in gospostvom so moje ponižne, zveste, voljne usluge zmeraj najprej na voljo. Slavim in hvalim Boga, našega nebeškega očeta po Jezusu Kristusu, našem gospodu, da si je iz posebne milosti in dobrote tudi v moji dragi domovini, v kateri sem se najprej rodil iz mesa, zatem iz duha in vode, z ustno in pisano pridigo evangelijske iz vsakovrstnih stanov javno zbral cerkev, ki ga prav kliče in priznava, jo tako čudežno ohranja proti vsem peklenskim vratom ter jo čedalje bolj širi in utrjuje. In neprenehoma ga prosim, da zavoljo svojega sinu tega nebeškega blagoslova, ki daleč presega vse, kar svet ima in ljubi, moji domovini ne bi odtegnil ali propasti dal zaradi nevere, hinavščine, odpadništva, nehvaležnosti in nespokornosti nekaterih, temveč da bi jo od dne do dne čedalje bolj pripravil do spoznanja in priznanja samega sebe in svojega ljubelega sinu ter jo večno zveličal. Amen. Vaših milosti in gospostev prav prijazno in krščansko name naslovljeno pismo in želje, da bi se vrnil k njim v deželo kranjsko pridigat sveto božjo besedo v pravem katoliškem in v smislu pripadnikov augsburške veroizpovedi... so me zares močno razveselile; in ko sem jih prebral, sem se pri sebi za trdno odločil, da se čim prej odzovem povabilu brez najmanjšega upiranja, nadaljnega premisleka in posveta ne glede na prihodnjo veliko nevarnost, pa sem dejal Ulriku Sattlerju, vašemu slú: Sprejeti hočem ta poziv, pa če me drugi dan, ko pridem v Ljubljano, obesijo ali sežgo.

Trubar se je vrnil v domovino kot prvi pravi protestantski predikant z desetletno prakso predvsem v württemberški cerkvi. V letih, ki jih je preživel na Kranjskem, do svojega izгона 1565. leta, je zapustil za cerkveno organizacijo dve pomembni knjigi: Artikule in Cerkovno ordningo, ki naj bi usmerjali obrede in služili razlaganju augsburške veroizpovedi. V tem času je bila ustvarjena, struktura protestantske cerkve, kot se je ohranila do konca. Podobna je bila onim v nemških deželah, le da so vlogo deželnega kneza prevzeli stanovi. To vlogo jim je Trubar nesporno priznaval. Nanje se je obračal v vseh zadevah, v katerih se je na Württemberškem obračal na deželnega kneza. Ker na Kranjskem ni bilo nobenega teološkega foruma, se je bil prisiljen nanje obračati tudi glede spričeval o svoji pravovernosti. Trubar je prinesel na Kranjsko nov, polet in novo upanje v uspeh protestantizma. Prav tako kot teologi na Württemberškem pa si je bil tudi sam na jasnem glede nerodnega položaja, v katerem se je nahajal sam in protestantizem na Kranjskem, ker je potekal tako njegov poklic v domovino kot tudi novo organiziranje protestantov v lastni cerkvi brez privolitve deželnega kneza Ferdinanda, ki je bil obenem še cesar. Trubar in z njim kranjski deželni stanovi so stávilí upanje predvsem na bodočega cesarja Maksimilijana II., ki je veljal tudi njim kot protestantom, naklonjen.²⁵ Vendar se upanje ni izpolnilo. Zaradi Cerkovne ordninge, ki jo je Trubar izdal, je bil izgnan iz dežele. Izid Cerkovne ordninge, za katero ni dal privolitve, je pojmoval novi nadvojvoda Karel kot nedovoljeno poseganje v njegove vladarske pravice. Deželni stanovi so se izgovarjali, da tega nikakor niso hoteli in so se tudi takoj pokorili prepovedi razpečevanja. Prav tako usodno pa je bilo tudi mnenje württemberškega teologa Andreäja, da deželni stanovi na Kranjskem ne predstavljajo in nimajo deželnoknežje oblasti, s katero bi lahko izdali cerkveni red.²⁶ Vendar ti težki udarci protestantizmu na Kranjskem nikakor niso bili smrtni udarci. Ravno obratno, šele po tem času se je protestantizem na Kranjskem razširil v tistem obsegu, kot ga poznamo iz dosedanje zgodovinske literature.²⁷ Po številnih sočasnih poročilih iz protestantskega in katoliškega tabora je imela Kranjska v drugi polovici 16. stoletja pretežno protestantski videz. Stanovi so nastopali kot protestantski, protestantski so postajali po vrsti mestni sveti na Kranjskem, ob nekaterih protestantskih šolah na podeželju in v mestih je delovala predvsem stanovska šola

²⁵ J. Rajhman, n. d., str. 111.

²⁶ J. Rajhman, n. d., str. 419.

²⁷ A. Dimitz, Geschichte Krains II, str. 193–288 in o reformaciji v III; Zgodovina narodov Jugoslavije II., str. 310–327.

v Ljubljani kot najpomembnejša tovrstna ustanova za pridobivanje kadrov za svetno in cerkveno službo.²⁸

1563. leta je pisal Trubar baronu Ungnadu, »da se na Kranjskem cerkev lepo širi, ne le v Ljubljani, temveč tudi na zgornjem in spodnjem Kranjskem«. To širjenje je bilo najbolj opazno med plemstvom in meščanstvom. V pismu deželnemu glavarju, deželnemu oskrbniku, odbornikom in blagajniku na Kranjskem 1575. leta označuje Trubar kot veliko božjo milost, »da namreč vsi gospodje, vitezi in plemiči in tudi največji del meščanov s svojimi ženami, sinovi in hčerami ostajajo v veri enotni. Tudi oglejski vizitator poroča patriarhu 1581. leta, da je protestantizem zelo razširjen, predvsem med meščani in plemstvom, ki da sili v protestantizem tudi podložnike.²⁹

Protestantizem na Kranjskem je v procesu organiziranja v novo cerkveno organizacijo naletel na glavnega nasprotnika v deželnem knezu. Gonilna sila v razvoju protestantske cerkvene organizacije in protestantizma na Kranjskem pa sta postala plemstvo in vodilno meščanstvo, zbrana v deželnem zboru. Tako plemiči kot mestni sveti so imeli vsaj začasno dovolj možnosti, da so v tem smislu zakonito delovali. Predvsem jim je to omogočalo nastavljanje protestantskih predikantov na župnijah, kaplanijah in vikariatih, na katerih so imeli patronatske pravice. Zato ni nič čudnega, če najdemo protestantske predikante najprej v mestih Ljubljani, Kranju, Radovljici, Kamniku, Novem mestu, Metliki in Krškem, kjer so jih nastavili mestni sveti, in na nekaterih župnijah, na katerih so imeli patronatsko pravico zemljiški gospodje, kot na primer Auerspergi v Škocjanu pri Turjaku. Plemiči so imeli večkrat priložnost podpirati protestantizem tudi na posestvih, na katerih so bili le upravitelji ali zakupniki. Tako je pognal protestantizem prve korenine na področju radovljiškega gospostva, ki ga je imel v zakupu Moric pl. Dietrichstein; na blejskem področju pa v času, ko je imel blejsko gospostvo, ki je bilo last briksenških škofov, v zakupu (1558—1574) Herbert Auersperg.³⁰ V posameznih krajih ali župnijah so na začetke širjenja protestantizma vplivali tudi duhovniki, ki so prestopili v protestantizem. Če se je to zgodilo javno, je moralo biti v soglasju z imetnikom patronatske pravice. Vsekakor najdemo večje število protestantskih pridigarjev, ki so bili prvotno katoliški duhovniki. Zaenkrat pa nam na žalost ni znana nova kvaliteta njihovega delovanja po prestopu.

Iz sočasnih poročil ne izvemo skoraj ničesar o tem, kako so na širjenje reformacije vplivali kmetje in nižji sloji meščanstva. V splošnem prevladuje mnenje, da je bil protestantizem med kmečkim prebivalstvom slabo razširjen. Oglejski vizitator Pavel Bizancij se v pismu nadvojvodi Karlu celo čudi, »da je preprosto ljudstvo v obstoječih razmerah še vztrajalo v stari veri in pri starih pobožnostih«.³¹ Za to je bilo gotovo več razlogov. Med drugimi je prinašal protestantizem nov način izražanja vernosti. Ta pa je bolj odgovarjal čutenju in potrebam plemstva in meščanstva kot stiskam in potrebam kmečkega prebivalstva. Odpravljanje praznikov, romanj in drugih ustaljenih načinov pobožnosti in izražanja vernosti je trenutno preprostemu ljudstvu več jemalo kot sta mu nov način in nova vera prinašala. Ob tem je ostajal še nezaupen do novega, saj se je že v kmečkih uporih boril predvsem za staro pravdo. Tudi tega problema se je Trubar dobro zavedal in ni brez razloga v predgovoru k Artikulom poudarjal, da je prav ta augsburška vera prava in stara in da je papežka vera nova in kriva. Predvsem pa je imel kmet med družbenimi razredi na Kranjskem najmanj možnosti vplivati na širjenje protestantizma. Zastopani ni bil v deželnem zboru, najmanj stika je imel z dogajanjem v protestantskem svetu in dogajanjem zunaj meja dežele, čeprav čisto brez vsakega stika ni bil. Najmanj vpliva je imel pri nastavljanju duhovnikov, ki bi delovali v reformacijskem

²⁸ V. Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju, Ljubljana 1952.

²⁹ J. Gruden, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVII, str. 63.

³⁰ F. Gestrin, Bled v fevdalnem obdobju do konca 18. stoletja, Kronika 32, str. 126.

³¹ Kot v op. 29.

in protestantskem smislu. Prav tako se je lahko najmanj okoriščal s poglavitno kulturno in propagandno dobrino protestantizma — s knjigo.

Iz različnih virov pa vendar izvemo, da je protestantizem marsikje sprejemal in sprejel tudi kmet. Najbolj razširjen je bil protestantizem med kmečkim prebivalstvom predvsem na gospostvih briksenškega in freisinskega škofa, kjer so podložniki v času protireformacije pokazali tudi največ odpora.³² O nasprotjih med lutrovskimi župnijami in katoliškimi župnikom beremo v pritožbi cerkniškega župnika iz leta 1597 nadvojvodi Karlu. V župniji Škocjan pri Turjaku so protestantizem v celoti uvedli imetniki patronatske pravice — Auerspergi. Podložnik tukaj svobodne izbire protestantizma ni imel. Temu bi se lahko kvečjemu uprl. Vendar zaenkrat o upiranju ne vemo ničesar. Dejstvo je le, da so škocjanski župljani nudili tudi rekato-lizaciji veliko manj odpora kot njihovi sovrstniki na posestvih freisinskega in briksenškega škofa. Pod auersperški patronat je spadal tudi beneficijar v Dolénjskih Toplicah. Reformacija je potekala v obeh krajih sočasno. Niti za letnico ali kakšen datum reformiranja obeh ne vemo. Moralo je biti v času, ko piše Trubar, da se cerkev na Dolénjskem lépo razvija. Valvazor navaja za Škocjan letnico 1564, za približno isti čas govore tudi podatki v turjaškem auersperškem arhivu.³³ Auersperg je reformiral župnijo tako, da je odstranil iz cerkve podobé, cerkvene predmete, oltarje in cerkvena oblačila. Kako so ljudje na to reagirali, ne vemo, tudi za župnika, ki je to izvedel, ne. V letih 1560 do 1564 sta bila dva župnika, ki ju poblíže ne poznamo. 1565. leta je nastopil službo Marx, ki je bil že pravi predikant. O njegovi podrobni dejavnosti zaenkrat tudi ničesar ne vemo. Arhivsko gradivo nam priča le o tem, da je ohranil staro cerkveno gospodarstvo. Pri cerkvi je bila tudi šola. Iz pisem, ki so se ohranila, izvemo predvsem za težek materialni položaj učiteljev. Vzdrževali so jih deželni stanoví z dvajset goldinarji letne plače, ki jim je niso redno plačevali. Bolj neúmirno kot v Škocjanu je potekala reformacija v Toplicah.³⁴ Začetki nam niso znani. Leta 1584 je bil tam predikant Kümperger, ki je prišel v spor s turjaškim upraviteljem; ker ga nekoč, ko je bil upravitelj na poti na Hrvaško, ni hotel sprejeti v župnišče. V stiski se je predikant obrnil po pomoč celo na deželnega kneza, ki je zahteval poročilo. Predikant je moral kljub temu oditi. Za njim se omenja predikant Vrebič, že leta 1586 pa je prišel predikant Gabricius, ki nam je zapustil zanimiv reverz, ki med drugim lépo kaže položaj predikanta v tistem času. Zavezuje se, da bo opravljál cerkveno službo v pravi krščanski veri (den wahren christlichen Glauben), da bo župnišče védno odprto turjaškim služabnikom ali poslancem in dá za prvo instanco nad seboj ne bo priznaval nikogar razen Auersperga, in ne bo nikdar zagrešil nepokorščine, kot jo je predhodnik Kümperger. Zavezuje se, da ne bo kršil starih pravic podložnikov in da bo služnosti tudi samvestno opravljál. Zavezuje se, da ne bo odtujeval cerkvenega premoženja, če bi pa grozila nevarnost odtujitve, bo o tem takoj obvestil upravitelja. Zavezuje se, da bo redno plačeval davke in sproti predlagal potrdila o plačanih davkih upravitelju.

Za Škocjan nam je znan tudi proces protireformacije. W. A. Schmidt je predstavil akt protireformacije v Škocjanu 1598. leta na osnovi gradiva v vicedomskem arhivu v Ljubljani.³⁵ Na osnovi tega gradiva sklepa, da je protireformacija zmagala predvsem s silo in nasiljem. Nasilje je bilo prisotno, vendar na obeh straneh. Schmidt prikazuje le dejavnost Tomaža Hrena in reformacijske komisije, ki je s silo nastavila katoliškega župnika Piscatorja. Izjave podložnikov vicedomu, da so dajali desetino župnikom in ne gradu, se mu zdijo izsiljene, ker Hren izjavlja, da ni našel urbarja in da je moral sestaviti novega. Vendar se to dejanje protireformacije ni začelo šele leta 1598, temveč že dobrih deset let prej, ko je isti Piscator pisal

³² P. Dedic, Die Gegenreformation in der Herrschaft Veldes, Carinthia I., 131, 1941, str. 436—437; P. Blaznik, Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva. Loški razgledi 9/1962.

³³ J. W. Valvazor, Die Ehre des Herzogthums Krain VII, str. 453. Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Gräfllich Auerspergisches Archiv, C, 46, 1.

³⁴ Isti arhiv, A, IX, 1.

³⁵ W. A. Schmidt, Geschichte der Gegenreformation in St. Canzian in Krain, JGGPÜ (30) 1909, str.

v imenu nekaj podložnikov deželnemu knezu, da jim Auersperg preprečuje opravljanje katoliških verskih dolžnosti. V tem smislu je deželni knez takoj pisal Auerspergu, zadeva pa se je vlekla še celo desetletje. Auersperg se je skliceval na svojo zvestobo deželnemu knezu in na patronatske pravice, ki jih ima rod že stoletja. Deželni knez mu odgovarja, da njegovi predniki niso bili protestantje in mora zato Auersperg pustiti tudi zdaj cerkev pri starem. Končno je »rešil«³⁶ nadvojvoda Ferdinand zadevo v pismu Auerspergu, da je on kot deželni knez tudi vrhovni patron vseh cerkva in ima pravico odločati. Odločil se je za katoliškega župnika. Zmagala je protireformacija. V Škocjanu pa je bil izvršen še drug pomemben prelom s preteklostjo. Škof Hren namreč piše v poročilu nadvojvodi Ferdinandu: »Bald darauf ... ist der jetzig Pharher auch durch mich Bischouen; weillen vom Herrn Patriarchen niemandt alda gewesest, under der Kirchthür investirt«³⁶. Ne le protestantizem, tudi oglejski patriarh je bil premagan, čeprav njegova cerkvena oblast v deželi še ni bila dokončno odpravljena. Ljubljanski škof Hren pa tudi ni ukrepal v prvi vrsti kot ljubljanski škof, temveč kot deželoknežji komisar. Tudi izjave podložnikov pred vicedomom niso bile neresnične. Ti so desetino dajali župniku, in sicer tudi protestantskemu, o čemer pričajo tako urbarji v turjaškem arhivu kakor tudi izjava župnika v Toplicah. Vendar je grof Auersperg strogo nadzoroval to župnikovo dejavnost. Res pa je verjetno tudi, da Tomaž Hren župnijskih urbarjev ni našel in da je zato moral sestaviti nove.

Deželni knez ni postal protiprotantsko aktiven šele v osemdesetih letih. Na župnijah, kjer je imel patronatske pravice, teh pa je bilo daleč več kot tistih, na katerih so jih imeli plemiči, je že v šestdesetih letih zahteval od župnikov izjavo, da bodo opravljali bogoslužje po katoliškem obredu in da bodo vestno upravljali cerkveno imetje in ga ne bodo odtujevali. V drugi polovici šestnajstega stoletja so bili vedno pogostejši primeri, da so deželni stanovi odprodajali cerkveno zemljo zaradi davčnih zaostankov. Deželni knez je to sicer neprestano prepovedoval, vendar so ostajale prepovedi zaradi denarne stiske in tudi nejasnosti glede cerkvene posesti neučinkovite. Kljub temu je imel ob pritožbah prizadetih deželni knez vedno dovolj priložnosti za poseganje v te zadeve.

Tudi trditve o boju protestantskih stanov proti deželnemu knezu in njegovim centralističnim težnjam so večkrat prepontecirane. Stanovi vseskozi poudarjajo pokorščino in uvajajo protestantizem predvsem v mejah svojih pravic ob nemoči deželnega kneza, da bi to preprečil. Odločneje so začeli deželni stanovi nastopati šele v času protireformacijskega delovanja briksenskega in freisinškega škofa, kjer nastopajo v imenu deželne enotnosti in enotnega deželnega prava proti separatističnim težnjam in nespoštovanju sodnih instanc v deželi s strani briksenskega in freisinškega škofa. Oba škofa sta svoje delovanje zopet utemeljevala s starimi pravicami in protireformacijo uveljavila s podporo deželnega kneza. Najmočnejši politični poudarek je dosegel protestantizem v Škofji Loki, kjer so bili meščani v tem času najbližje temu, da se kot protestantje osvobodijo vrhovne oblasti freisinškega škofa, vendar ta boj nikakor ni bil uperjen proti deželnemu knezu. Sami deželni stanovi so resnično pokazali več odpora s podporo škofjeloškemu meščanom in blejskim podložnikom proti protireformacijskim komisijam, vendar se tudi v tem času v obrambi protestantizma niso oddaljevali od štajerskih in koroških stanov.

Kljub sorazmerno obsežni literaturi o reformaciji na Kranjskem ostaja odprto še marsikatero vprašanje glede razširjenosti in zakoreninjenosti protestantizma med ljudmi. Ob zunanjem videzu razširjenosti protestantizma od šestdesetih let šestnajstega stoletja naprej in ob skorajda celotnem uničenju protestantizma ob nastopu protireformacije, sklepa dosedanja literatura, da se je to lahko zgodilo le zaradi nasilja protireformacije. Do tega sklepa prihaja literatura predvsem na osnovi proučevanja političnih odnosov in nasprotij med deželnimi stanovi in deželnim knezom, veliko manj pa je upoštevala ostale družbene, socialne in kulturne momente,

³⁶ W. A. Schmidt, JGGPÖ (31) 1910, str. 58.

ki so mogli pospeševati ali pa tudi zavirati razvoj protestantizma. Zato danes zaenkrat sorazmerno malo vemo o tem, kako je vplival socialni moment na razširjanje in razširjenost protestantizma na Kranjskem. Brez vsakega vpliva ta moment nikakor ni bil. Najodločilnejšo vlogo je igral prav v času protireformacije, ko je bilo potrebno protestantizem braniti. Zaenkrat vemo najmanj o socialnem vplivu na razširjenost protestantizma med plemstvom. Gotovo ne drži v celoti dosedanje prikazovanje, kakor da bi bilo protestantsko vse plemstvo. Dejstvo je le, da je plemstvo igralo v kranjskem protestantizmu odločilno vlogo. Več odgovora pri iskanju vpliva socialnega momenta pri razširjanju protestantizma najdemo pri meščanih in kmečkem prebivalstvu. Med meščani je v času protireformacije nudilo največ odpora bogato meščanstvo. Nižji sloji meščanov, so se protireformaciji prej uklonili. Predvsem velja to za Škofjo Loko, Kranj, Ljubljano in Novo mesto. Protestantizem je bil zelo razširjen tudi med fužinarji, vendar zaenkrat skoraj ne vemo, kakšen odpor so ti nudili protireformaciji. Pri fužinarjih in meščanih, ki so se v tem času izseljevali, bi bilo potrebno upoštevati še druge, predvsem gospodarske momente.

Iz vsega, kar vemo danes o protestantizmu na Kranjskem, se zdi, da je igral socialni moment najpomembnejšo vlogo prav med podložnim kmečkim prebivalstvom. Tako na škofjeloškem kot na blejskem gospostvu so bili najodločnejši zagovorniki protestantizma premožnejši kmetje. Tudi iz podatkov za cerkniško področje je razvidno, da so v protestantizmu najdlje vztrajali premožni kmetje. Vendar najdemo med tistimi, ki vztrajajo, tudi kajzarje, predvsem pa vaške obrtnike: krojače, čevljarje, tesarje in druge.

Čeprav je imel plemiški razred vodilno vlogo v protestantizmu na Kranjskem, pa je izhajala večina predikantov protestantske cerkve na Kranjskem iz vrst kmečkega prebivalstva. Iz vrst plemstva ne vemo za nobenega pridigarja, medtem ko jih je bilo nekaj iz vrst meščanov.

Ko govorimo o razširjenosti protestantizma na Kranjskem, moramo upoštevati še dejstvo, da so bile reformacijske in protestantske ideje veliko bolj razširjene kot je bil njihov dejanski sprejem. Kot poroča oglejski vizitator Bizancij, je tudi katoliška duhovščina uporabljala slovenske in nemške protestantske knjige za pridiganje. Marsikateri duhovnik je delil obhajilo pod obema podobama, čeprav ni prestopil v protestantizem. Predvsem pa večji del kranjske duhovščine ni spoštoval predpisov celibata in je bil protestantski odpravi celibata bolj naklonjen kot katoliškim prizadevanjem za ohranitev. V tem vprašanju se mu oglejski vizitator, z nalaganjem denarnih glob gotovo ni prikupil. Politični moment je bil nesporno eden najpomembnejših pri zmagi protireformacije v notranjeavstrijskih deželah, in tako tudi na Kranjskem. Gotovo pa nam proučevanje ostalih družbenih vprašanj tega časa lahko odkrije še druge momente, ki so vplivali na razširjenost protestantizma in zmagi protireformacije.*

Zusammenfassung

DIE AUSBREITUNG DES PROTESTANTISMUS UNTER DEN SOZIALEN SCHICHTEN IN KRAIN

Vinko Rajšp

Die meisten Anhänger hatte der Protestantismus in Krain unter den Adligen. Der Adel repräsentierte die allseitig aktivste Schicht der protestantischen Bewegung in Krain. In der protestantischen Kirche Krains erwarb er sich die unbestrittene Führung; wo er die Möglichkeit hatte, verbreitete er den Protestantismus unter den Untertanen. Auch die materielle Seite, wie den Unterhalt der Prediger, Lehrer, die finanzielle Unterstützung des slowenischen protestantischen Drucks lag größtenteils in den Händen des Adels.

Die entschiedensten Vertreter des Protestantismus unter den Bürgern waren die wohlhabenderen Schichten, in deren Händen auch die politische Macht und somit

* Referat na Trubarjevem simpoziju v Tübingenu od 3. do 8. novembra 1986.

die Möglichkeit lag, mancherorts protestantische Prediger und Lehrer anzustellen. Obgleich es in der Zeit der Gegenreformation in den Städten einigen Widerstand gab, kam dieser vor allem aus den Reihen der wohlhabenderen Schichten und der Zugewanderten. Den entschlossensten Widerstand leisteten der Gegenreformation die Bürger Škofja Loka, die diesen Kampf mit dem Kampf gegen den Stadtherren — den Freisinger Bischof — verbanden. Die Hüttenbesitzer, die zwar hauptsächlich dem Bürgertum zuzurechnen sind, und unter welchen der Protestantismus sehr verbreitet war, leisteten der Gegenreformation keinen entscheidenden Widerstand. Einige der Prediger und Lehrer stammten aus den bürgerlichen Reihen.

Die wenigsten Anhänger fand der Protestantismus unter der untertaneñ, bauerlichen Bevölkerung. Entschlossener Protestanten finden wir einzig unter den wohlhabenderen Bauern, die in der Zeit der Gegenreformation etwas Widerstand zeigten. Obwohl wir kein genaueres Bild davon haben, aus welchen Schichten die meisten Prediger stammten, können wir allein aus der Tatsache, daß die Adligenklasse keinen Prediger stellte und die bürgerlichen uns größtenteils bekannt sind, schließen, daß die Mehrzahl aus den Reihen der Untertanen kam.

Die untergegebene Bevölkerung hatte auch am allerwenigsten Kontakt zum gedruckten protestantischen Wort und war somit um einen wichtigen Faktor bei der Verbreitung des Protestantismus beeinträchtigt.

Trotzdem haben die protestantischen Ideen Krain weit über den Kreis der dedizierten Anhänger des Protestantismus erfaßt. Der Klerus hat für seine Predigten gewöhnlich sowohl deutsche als auch slowenische protestantische Bücher verwendet.

Ali ste že poravnali letošnje članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

Ste že izpolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 210). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšla v ponatisu že vrsta letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972, februarja 1985 ponatis št. 1-2/1971, oktobra 1985 ponatis 19./20. letnika za leti 1965—66, marca 1986 ponatis št. 3-4/1971, 1986 ponatis št. 1-4/1952—53 in junija 1987 ponatis št. 1-4/1950 »Zgodovinskega časopisa«.